

Miejsce człowieka w świecie według Pascala. Wątpliwości co do miejsca człowieka w świecie

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Animacja](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Pascal Blaise, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.
- Pascal Blaise, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Miejsce człowieka w świecie według Pascala. Wątpliwości co do miejsca człowieka w świecie

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Chyba zgodzisz się ze stwierdzeniem, że Pascal kojarzy się przede wszystkim z dwiema ideami: człowieka rozumianego jako „trzcina myśląca” i tak zwanym „zakładem Pascala”. Tak się złożyło, że intuicyjnie właśnie te dwie idee pojawiają się w umyśle odczytanego człowieka, gdy pada nazwisko tego francuskiego filozofa. Pascal ma jednak do zaoferowania o wiele więcej. Był bowiem myślicielem, który bodaj jako pierwszy rozważał miejsce człowieka w świecie z perspektywy egzystencjalnej, podkreślając zarówno wielkość istoty ludzkiej, jak i jej kruchość. Doniosłość ludzkiego rozumu, jak i ograniczoność każdego z nas. Sprawia to, że Pascal po dziś dzień wymusza na nas głębsze zastanowienie odnośnie do naszego miejsca i roli w świecie.

Twoje cele

- Objaśnisz Pascalowskie rozróżnienie porządku rozumu i porządku serca.
- Wyjaśnisz, na czym – w ujęciu Blaise’a Pascala – polega wielkość i nędza człowieka.
- Krytycznie zrekonstruujesz „zakład Pascala”.

- Przeanalizujesz fragment *Myśli* Pascala.

Przeczytaj

Kim był Pascal i co wpłynęło na jego koncepcję

Blaise Pascal (1623–1662). Francuski filozof, matematyk i fizyk, przedstawiciel renesansu. Autor słynnego „zakładu Pascala” i określenia człowieka mianem „trzciny myślącej”.

Autor nieznany, kopia portretu Blaise'a Pascala autorstwa François'a II Quesnela

Źródło: Wikimedia Commons, licencja: CC BY 3.0.

Zacznijmy od banalnego stwierdzenia, iż renesans potrzebował nowego sposobu ujmowania istoty ludzkiej oraz obrazu świata, w jakim przychodzi jej żyć. Scholastyka bez reszty zdominowała średniowieczny światopogląd, jednak u progu wieku XVI, gdy idee oświecenia zaczynały dominować w myśli europejskiej, jawiła się jako skostniały, przebrzmiały anachronizm, który nie zaspokajał już intelektualnych potrzeb człowieka myślącego. Owszem, zagadnienia wiary, dogmatów, duszy ludzkiej, zbawienia i Boga nadal należały do najważniejszych i żywo dyskutowanych, przesunął się jednak punkt ciężkości w dokonywanych rozważaniach. W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, iż wieki średnie nie interesowały się tak zwanym życiem i światem „doczesnym”, a jeśli już rozważały kwestie z nimi związane, to zawsze przez pryzmat zagadnień natury ostatecznej.

Zresztą, samo podporządkowanie filozofii rozważaniom **teologicznym** przestaje obowiązywać. Nie sprawdza się już obiegowa maksyma *philosophia ancilla theologiae* (z łaciny: *filozofia niewolnicą teologii*, czy też *służką*, jeśli chcemy nieco złagodzić łacińskie *ancilla*).

Wtem przychodzi Francis Bacon i ustala nową perspektywę badania świata i uprawiania nauki, a po nim na filozoficznej scenie Starego Kontynentu pojawia się Kartezjusz ze swym słynnym *cogito ergo sum* (*myślę, więc jestem*), które definiuje istotę ludzką poprzez fakt uprawianego przez nią racjonalnego namysłu. Nowe perspektywy badawcze i odmienna od dotychczasowej postawa względem świata zostają mocno ugruntowane, tworząc intelektualne pole do popisu kolejnym pokoleniom filozofów.

Wśród nich oryginalne stanowisko zajął francuski matematyk, fizyk i filozof, Blaise Pascal. Od najmłodszych lat przejawiał

Francis Bacon (1561–1626). Angielski filozof, prekursor filozoficznego renesansu, zwolennik empiryzmu (uprawiania filozofii w oparciu o doświadczenie zmysłowe). Bacon opracował nowe metody badawcze i nowy podział nauk, czym waleńie przyczynił się do wypracowania renesansowego sposobu rozumienia i uprawiania filozofii, jak i nauk szczegółowych. Paul van Somer, *Portret Francisa Bacona* (1617).
Źródło: domena publiczna.

otaczającą nas rzeczywistość, przenikać jej tajemnice i ujmować je w racjonalne matematyczne (ściśle) prawa. Rozum, pomimo całej swej potęgi, pozostaje jednak narzędziem równie ograniczonym, co sam człowiek. Nie jest bowiem w stanie przeniknąć i zbadać kwestii ostatecznych, dotyczących nieskończoności kosmosu, odwieczności czasu, natury Boga czy duszy ludzkiej. Zagadnienia wiary przynależą bowiem do porządku serca i z konieczności musimy je przyjmować na wiarę. Z tego podziału wynikają zaś dwie kolejne idee Pascala – trzciny na wietrze i zakładu Pascala, które dopiero teraz można poprawnie zrozumieć.

Trzcina na wietrze

Człowiek sam dla siebie jest istotą niepoznaną. Z jednej strony dysponuje rozumem, który zapewnia mu uprzywilejowane miejsce w świecie, z drugiej – rozum ten jest ograniczony i nie przenika żadnych zagadnień, jakie pozostają w porządku serca. Człowiek jest istotą zdolną przekraczać namysłem swoje miejsce i czas, ale też jest kruchy, skończony, słaby fizycznie. Jak stwierdza sam filozof:

Blaise Pascal

geniusz na polu nauk, które dziś nazwalibyśmy ścisłymi, zaś jeśli chodzi o samą filozofię, to nigdy nie wypracował spójnego, zamkniętego i wszechogarniającego systemu filozoficznego. Można powiedzieć, że w zasadzie był literatem i aforystą, który swoje luźne przemyślenia spisywał w formie dłuższych lub krótszych przemyśleń, układających się w pewną logiczną całość. Filozoficznym dziełem życia Pascala pozostają więc jego *Myśli*, które w oryginale noszą tytuł: *Pensées sur la religion* (czyli tyle, co *Myśli na temat religii* lub *Przemyślenia na temat religii*). Porusza w nich trzy główne idee, które stara się dookreślić z różnych perspektyw.

Pierwszą jest rozróżnienie porządku rozumu i porządku serca. Rozum, którym człowiek dysponuje jako jedyny pośród wszystkich istot, jawi się filozofowi jako potężne narzędzie, dzięki któremu można przekraczać swój czas i miejsce, poznawać

“ **Myśli**

Pożądamy prawdy, a znajdujemy w sobie jedynie niepewność. Szukamy szczęścia, a znajdujemy jedynie nędzę i śmierć. Jesteśmy niezdolni nie pragnąć prawdy i szczęścia, a nie jesteśmy zdolni ani do pewności, ani do szczęścia. Pozostawiono nam to pragnienie tak, aby nas ukarać, jak aby nam dać uczuć, skądśmy spadli.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Takie ujęcie istoty ludzkiej sprawia, iż filozofia Pascala bywa rozpatrywana z perspektywy [egzystencjalizmu](#), a jej autor bywa uważany za zamierzchłego prekursora tego nurtu. Czy jednak francuski filozof popada w pesymizm, jaki winien wynikać z niemożliwości odpowiedzi na najważniejsze pytania dotyczące egzystencji człowieka? Wręcz przeciwnie – w końcu człowiek jest jedyną istotą, która jest w stanie uświadomić sobie swoją „nędzę”, co w zasadzie czyni go znów istotą uprzywilejowaną.

“ **Blaise Pascal**

Myśli

Wielkość człowieka jest wielka w tym, iż on zna swoją nędzę. Drzewo nie zna swojej nędzy.

Nędzą tedy jest czuć swoją nędzę, ale wielkością jest wiedzieć, że się jest nędznym.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Można w tym miejscu odnieść mylne wrażenie, iż takie twierdzenie jest paradoksem. Zachodzi tutaj jednak podobne rozumowanie, jak w sokratejskim *wiem, że nic nie wiem*. Dla Ateńczyka dopiero uświadomienie sobie własnej niewiedzy staje się obiektywnym, niepodważalnym fundamentem wszelkiej wiedzy. Zaś dla francuskiego myśliciela możliwość uświadomienia sobie przez człowieka własnej nędzy czyni go istotą wielką. Człowiek jest więc kruchy i drobny, jak trzcina na wietrze, jednak pośród wszelkiego stworzenia wyróżnia go rozum. Tak, człowiek jest trzcina, ale trzcina myślącą.

“ **Blaise Pascal**

Myśli

Człowiek jest tylko trzcina, najwątleszą w przyrodzie, ale trzcina myślącą. Nie potrzeba, iżby cały wszechświat uzbroił się, aby go zmiażdżyć: mgła, kropla wody wystarczy, aby go zabić. Ale gdyby nawet wszechświat go zmiażdżył, człowiek byłby i tak czymś szlachetniejszym niż to, co go zabija, ponieważ wie, że umiera, i zna

przemoc, którą wszechświat ma nad nim. Wszechświat nie wie nic. Cała nasza godność spoczywa tedy w myśli. Stamtąd trzeba nam się wywodzić, a nie z przestrzeni i czasu, których nie umielibyśmy zapełnić. Silmy się tedy dobrze myśleć: oto zasada moralności.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Zakład Pascala

Kartezjusz (René Descartes, 1596–1650). Filozof francuski, przedstawiciel racjonalizmu filozoficznego (poglądu o konieczności uprawiania filozofii poprzez racjonalny namysł), jeden z największych i głównych przedstawicieli filozoficznego renesansu. Jego najstynniejsze stwierdzenie wyraża się po łacinie brzmieniem *cogito ergo sum* (myślę, więc jestem). Sam fakt tego, że wykonuję czynność zwaną myśleniem, jest dla Kartezjusza dowodem na to, że istnieję (skoro istnieję czynność, która jest wykonywana w sposób świadomy i niezależny, to istnieję świadomy i niezależny podmiot, który ją wykonuje).

Franz Hals, *Portret Kartezjusza*, II poł XVII w.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Trzecią ideą, jaka nieustannie powraca w *Myślach* Pascala, jest propozycja zakładu o istnienie Boga. Pomimo całej naszej słabości, skończoności i kruchości, dysponujemy rozumem. Rozum ten czyni nas istotami wspaniałymi i wielkimi, choć sam w sobie również jest czymś ograniczonym. Czy można zatem poszukiwać jakiegokolwiek punktu wspólnego pomiędzy porządkiem rozumu a porządkiem serca? Pierwsi filozofowie chrześcijańscy głosili konieczność podporządkowania się rozumowi (i filozofii) prawdom objawionym (wyłożonym przez Boga i badanym przez teologię). Średniowieczna [scholastyka](#) – w myśl rozważań św. Tomasza – zakładała, że rozum i wiara są dwoma skrzydłami tego samego ptaka, muszą więc ze sobą współpracować, aby wypracować pełny ogląd rzeczywistości. Zdaje się jednak, że Pascal był zupełnie odmiennego zdania. Czytając jego dzieło odnosi się nieodparte wrażenie, iż racjonalne rozważania (porządek rozumu) i kwestie wiary (porządek serca) pozostają dla niego czymś, co nie przenika się nawzajem. Czy w takim razie ten omawiany przez niego, porzucony, biedny człowiek,

przypominający trzcinę na wietrze, może uzyskać poczucie spokoju i szczęśliwości poprzez racjonalne udowodnienie istnienia Boga, który wyznaczałby jego życiu cel i miał go

w opiece? Oczywiście, że nie – dwa wspomniane porządki nie przenikają się w żaden sposób.

Pascal, znów nieco przewrotnie, zamiast dowodów na istnienie Boga, proponuje nam założenie się, że Bóg istnieje. Rozpatrzmy prosty eksperyment myślowy, w którym zmuszeni jesteśmy do zakładu, który brzmi: „Bóg istnieje”.

((**Blaise Pascal**

Myśli

– Tak, ale trzeba się zakładać; to nie jest rzecz dobrej woli, zmuszony jesteś. Cóż tedy wybierzesz? Zastanów się. Skoro trzeba wybierać, zobaczmy, przy czym mniej ryzykujesz. Masz dwie rzeczy do stracenia: prawdę i dobro; i dwie do stawienia na kartę: twój rozum i twoją wolę, twoją wiedzę i twoją szczęśliwość; twoja zaś natura ma dwie rzeczy, przed którymi umyka: błąd i niedolę. Skoro trzeba koniecznie wybierać, jeden wybór nie jest z większym uszczerbkiem dla twego rozumu niż drugi. To punkt osądzony. A twoja szczęśliwość? Zważmy zysk i stratę, zakładając się, że Bóg jest. Rozpatrzmy te dwa wypadki: jeżeli wygrasz, zyskujesz wszystko; jeżeli przegrasz, nie tracisz nic. Zakładaj się tedy że *jest* bez wahania.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Jeśli więc założymy, że Bóg istnieje i podejmiemy próbę życia według norm moralnych, jakie ustanowił, to będzie to zakład, na którym nic nie stracimy, a możemy „wygrać” wszystko. Jeśli bowiem Boga nie ma, to w zasadzie nie ponosimy żadnej straty, jeśli będziemy żyć według norm, jakie rzekomo miał wyznaczyć. Ale jeśli istnieje, to w takim razie, poza życiem doczesnym, zyskamy również szczęśliwe życie wieczne. Niepomrotnie bardziej opłaca się więc wierzyć w Boga (i żyć według Jego norm), niż w Niego nie wierzyć.

Właśnie dzięki takiemu podejściu ta krucha trzcina na wietrze, jaką jest człowiek, zyskuje stały, obiektywny punkt zaczepienia. Bowiem, pomimo naszej ograniczoności i kruchości, możemy pójść o zakład, dzięki któremu nic nie tracimy, a wygrywamy wszystko – „zgarniamy całą pulę”.

Słownik

egzystencjalizm

XX-wieczny nurt filozofii i literatury, rozważający kwestie ludzkiej egzystencji w świecie i konieczności dokonywania wyborów moralnych przez człowieka, który jawi się jako istota samotna, krucha, zniszczalna i ograniczona; nurt zdecydowanie niejednorodny,

w obrębie którego możemy wskazywać orientację chrześcijańską (Søren Kirkegaard) i ateistyczną (Fryderyk Nietzsche). Głównymi pojęciami egzystencjalizmu są z pewnością: humanizm (jako że umieszczał człowieka i jego los w centrum rozważań), pesymizm (jaki ogarniał myślicieli podczas analizy losu ludzkiego, choć wiele koncepcji próbowało tenże pesymizm przezwyciężyć) i niedoskonałość (zarówno człowieka, jak i świata, a czasem i samego Boga, jako twórcy dzieł niedoskonałych); sympatycy i badacze egzystencjalizmu uważają za jego protoplastów m.in. renesansowego myśliciela Pascala czy antycznego filozofa Sokratesa, gdyż stawiali oni w centrum swoich rozważań los człowieka i wiążącą się z nim problematykę jego egzystencji

scholastyka

(gr. *schole* – szkoła, *scholastikos* – nauczać, szkolić) główny nurt filozofii średniowiecznej i jeden z głównych nurtów filozofii chrześcijańskiej; w swym potocznym rozumieniu mianem tym określano średniowieczny system nauczania i szkolnictwa, a z czasem poczęto nim określać filozofię w nim wypracowaną, która czerpała z systemu Arystotelesa, starając się dopasować jego wnioski do teologii chrześcijańskiej; najwybitniejszym przedstawicielem scholastyki był św. Tomasz z Akwinu, przez co w niektórych opracowaniach do dziś pojęcia „tomizm” i „scholastyka” bywają używane jako synonimy

teologia

(gr. *theos* – Bóg i *logos* – nauka). Dziedzina wiedzy badająca zagadnienia z obszaru religii za pomocą metodologii i terminologii filozoficznej; nie jest nauką w pełnym znaczeniu tego słowa, gdyż jako pewnik przyjmuje kwestie, które pozostają w sferze wiary; stara się jednak w sposób racjonalny uzasadnić twierdzenia, które dla religii chrześcijańskiej mają kluczowe znaczenie

Animacja

Polecenie 1

Zapoznaj się z treścią poniższej animacji. Przeanalizuj treść zakładu Pascala. Zastanów się, czy zaprezentowana w nim argumentacja wydaje ci się wystarczająca i logiczna. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Trwa wczytywanie danych ..

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DqyLacVES>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Nagranie filmowe lekcji pod tytułem *Krytyczna rekonstrukcja zakładu Pascala*.

Polecenie 2

Ponownie zapoznaj się z treścią multimedium. Jeszcze raz zastanów się, czy argumenty Pascala wydają ci się wystarczające, czy też raczej zgadzasz się z jego krytykami. Uzasadnij swoją odpowiedź.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Własnymi słowami opisz, jaki jest wyniki zakładu Pascala w sytuacji, gdy Bóg nie istnieje, a człowiek przestrzega reguł, jakie Bóg rzekomo ustanowił.

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Poniżej znajduje się fragment *Myśli* Pascala. Zapoznaj się z jego treścią, a następnie wskaż zdania, które poprawnie ukazują jego treść.

” Blaise Pascal

Myśli

Ostatecznie bowiem, czymże jest człowiek w przyrodzie? Nicością wobec nieskończoności, wszystkim wobec nicości, pośredkiem między niczym a wszystkim. Jest nieskończenie oddalony od rozumienia ostateczności; cel rzeczy i ich początki są dlań na zawsze ukryte w nieprzeniknionej tajemnicy; zarówno niezdolny jest dojrzeć nicości, z której go wyrwano, jak nieskończoności, w której go utopiono. Cóż ma tedy uczynić, jeśli nie zadowolić się jakimś pozorem pośredka rzeczy, w wiekuistej niemożności poznania bądź ich celu, bądź początku? Wszystkie rzeczy wyszły z nicości i biegną aż w nieskończoność. Któż nadaży tym zdumiewającym wędrówkom? Autor tych cudów rozumie je; nikt inny tego nie zdoła.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Ćwiczenie 6

Ponownie zapoznaj się z treścią poniższego cytatu z *Myśli* Pascala, a następnie wskaż zdania, które poprawnie ukazują jego treść.

” Blaise Pascal

Myśli

Wielkość człowieka jest wielka w tym, iż on zna swoją nędzę. Drzewo nie zna swojej nędzy.

Nędzą tedy jest czuć swoją nędzę, ale wielkością jest wiedzieć, że się jest nędznym.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Ćwiczenie 7

Ćwiczenie 8

Poniżej znajduje się wymowny cytat z *Myśli* Pascala. Wskaż zdanie, które najpoprawniej oddaje jego treść.

” Blaise Pascal

Myśli

Myśl stanowi wielkość człowieka.

Źródło: Blaise Pascal, *Myśli*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2003.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Miejsce człowieka w świecie według Pascala. Wątpliwości co do miejsca człowieka w świecie

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

4. Blaise Pascal. Uczeń:

- 1) objaśnia pascalowskie rozróżnienie porządku rozumu i porządku serca;
- 2) wyjaśnia, na czym w ujęciu Blaise Pascala polega wielkość i nędza człowieka;
- 3) krytycznie rekonstruuje „zakład Pascala”;
- 4) analizuje fragment Myśli (cz. I, rozdz. 1: Miejsce człowieka w naturze. Dwie nieskończoności).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- pojmuje rolę filozofii jako fundamentalnego składnika dziedzictwa kultury śródziemnomorskiej;
- zna i charakteryzuje główne dyscypliny filozoficzne, opisuje ich problematykę i posługuje się odpowiednią terminologią;
- identyfikuje różne problemy, stanowiska i nurty filozoficzne na przykładach pytań i twierdzeń filozofów;
- omawia poglądy filozofów reprezentatywnych dla poszczególnych epok kultury europejskiej.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;

- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- animacja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Miejsce człowieka w świecie według Pascala. Wątpliwości co do miejsca człowieka w świecie”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczeń nr 1-3 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel loguje się na platformie i wyświetla na tablicy temat i cele lekcji. Prosi uczniów, by na podstawie wiadomości zdobytych przed lekcją zaproponowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”, jeśli nauczyciel – na podstawie raportu na platformie – uważa, że przygotowanie uczniów jest wystarczające, może pominąć tę czynność. Uczniowie indywidualnie zapisują pięć najważniejszych ich zdaniem kwestii poruszanych w tekście. Następnie w parach porównują swoje wybory. Nauczyciel prosi wybrane pary o podsumowanie swojej pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Animacja”. Odczytanie polecenia do multimedium: *Zapoznaj się z treścią poniższej animacji. Przeanalizuj treść zakładu Pascala. Zastanów się, czy zaprezentowana w nim argumentacja wydaje ci się wystarczająca i logiczna. Uzasadnij swoją odpowiedź.* Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 4-6. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi
4. Ostatnie ćwiczenie nr 7 nauczyciel wyświetla uczniom za pomocą tablicy lub rzutnika. Uczniowie pracują w grupach lub całym zespołem klasowym, ustalając prawidłową odpowiedź. Nauczyciel prosi wybranego ucznia o uzasadnienie odpowiedzi. W razie potrzeby zaprasza pozostałych uczniów do dyskusji.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel zawiesza na tablicy dwa plakaty z narysowanym koszem i walizką. Rozdaje uczniom po dwie karteczki samoprzylepne. Prosi, aby uczniowie zapisali na jednej z nich, przemyślenia, które zabiorą z sobą po zajęciach; na drugiej to, czego nie akceptują. Jedna osoba odczytuje zapisy przy walizce i koszu.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenie nr 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Warszawa 2010.
- Migasiński J., *Filozofia nowożytna*, Warszawa 2011.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Animacja” do pracy przed lekcją. Uczniowie zapoznają się z jego treścią i przygotowują do pracy na zajęciach w ten sposób, żeby móc samodzielnie rozwiązać zadania.